

УДК 007:304:655:001.8

Е. І. Озар*Українська академія друкарства***СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНИХ
КНИГООРІЄНТОВАНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

З урахуванням потреби в оновленні теоретико-методологічних підходів до вивчення феномену книги обґрунтовано перспективність застосування соціокомунікативного підходу. Описано такі його можливості, як міждисциплінарний синергетичний характер, всебічність аналізу книжкової комунікації у взаємодії з іншими сучасними комунікативними моделями.

Книга, метатеорія соціальної комунікації, функціонально-комунікативний підхід, культурологічна концепція книгознавства

На зламі ХХ–ХХІ ст. наука про книгу постала перед необхідністю оновлення теоретико-методологічних підходів, тривалий час застосовуваних до її об'єкта – книги, що упродовж століть зберігала за собою статус чи не найвпливовішого засобу соціальної комунікації, важливого чинника інтелектуального, духовного й культурного розвитку суспільства. Така необхідність викликана динамічними змінами в структурі масових та спеціальних медіа, що відбуваються у сучасному «дигіталізованому» світі, появою нових форм фіксації і передання в просторі й часі інформації різного соціально-комунікативного призначення й обсягу.

Вона також зумовлена й останніми тенденціями розвитку гуманітарних та інформаційних наук. Серед них, зокрема, й «утиски», яких сучасна наука про книгу зазнає «як з боку документознавства, що намагається поглинути книгознавство, так і з боку інших інформаційних та соціально-комунікативних дисциплін... Це цілком природно і зрозуміло, і тому теоретичне книгознавство (як наука, власне, лише про книгу, а не про всі засоби масової інформації та комунікації), на думку деяких дослідників, неначе загальмувало, перебуває у певній стагнації чи навіть у глухому куті» [5, с. 64]. З огляду на це, проблема, яку ми підносимо у статті, є актуальною, а її обговорення визначається потребами сучасної науки.

Про характер наукового інтересу до окресленої проблематики свідчить низка конференційних дискусій*, під час яких обговорювалися нові тенденції розвитку сучасної науки про книгу, спричинені потужними технологічними та соціокультурними трансформаціями. Найбільший резонанс викликала Міжнародна наукова конференція з проблем книгознавства «Наука про книгу. Традиції та інновації», організована 2009 р. представниками відомої сво-

* Зокрема в Українській академії друкарства 2011 р. було проведено науково-практичну конференцію «Книгознавство та книжкова справа у соціокультурному просторі України: досягнення та перспективи» [1].

їми традиціями російської книгознавчої школи. Конференція засвідчила, що «незважаючи на значні соціокультурні трансформації останнього часу, наука про книгу і далі розбудовується. Виробляються нові підходи до визначення складу і структури книгознавства, конкретизації його предмета та об'єкта, виходячи з реалій, спричинених інформатизацією» [4, с.61]. Учасники обговорювали теоретичні питання, пов'язані з об'єктно-предметною ділянкою сучасних книгознавчих досліджень, внутрішньою побудовою науки про книгу, а також перспективні напрями дослідження. Та найбільшу увагу цілком закономірно було приділено взаєминам традиційної (паперової) та електронної книги.

Матеріали цієї дискусії, опубліковані у фаховому збірнику «Книга: исследования и материалы», обговорювалися й українськими дослідниками [5]. Однак слід відзначити, що загалом активність української науки у вивченні окреслених питань не є високою. Найпомітнішою рефлексією можна вважати монографію В. Маркової, в якій робиться спроба модернізувати теоретичний апарат сучасного книгознавства [8].

Мету нашої статті ми вбачаємо в тому, щоб, враховуючи традиційні і новітні дослідницькі парадигми, обґрунтувати перспективність використання у сучасних книгоорієнтованих студіях соціокомунікативного підходу. На нашу думку, він має чималий потенціал в об'єднанні різних науково-дискурсивних напрямів з метою комплексного аналізу всієї проблематики книги як складової системи сучасних соціальних комунікацій – від її створення, видавничої підготовки, випуску, рецепції, циркуляції у суспільстві, а також взаємодії з іншими медіа.

В основі соціокомунікативного підходу лежить ідея універсальної теорії інформації та комунікації, що бере свій початок ще від праць Р. Ескаргі й розбудовується упродовж XX ст. представниками різних книгознавчих шкіл. «Внаслідок інтеграції й у зв'язку з глибоким опрацюванням теоретико-методологічних проблем кожної з наук (книгознавчого циклу. – *Е. О.*)... відбувається взаємозбагачення загальними методами, що у перспективі може... призвести до народження єдиної теорії, а можливо, й нової науки інтегративного порядку» [2, с. 82–83].

Сьогодні на роль цієї загальної теорії претендують кілька міждисциплінарних теорій, або метатеорій*. Однак більшої популярності в дослідженні різних комунікаційних систем, зокрема книжкової, останнім часом набула мета-теорія соціальної комунікації.

Бачення книги як соціокомунікативного явища було властиве майже усім відомим у XX ст. в науці про книгу та книжкову справу концепціям та

* На думку А. Соколова, роль «теорії теорій», або «теорії другого ступеня», здатна відігравати документологія – «ядро циклу документно-комунікаційних дисциплін, що може стати засобом мобілізації ресурсів документно-книгознавчих наук для подолання кризи книжкової комунікації» [10, с. 49].

методологічним напрямом, воно лише видозмінювалося відповідно до загальних тенденцій розвитку науки. Так, скажімо, якнайширші можливості для всебічного вивчення в діяхронному та синхронному аспектах соціально-культурної ролі книги, для глибинного аналізу властивих книзі соціально-функціональних настанов відкривав, на думку його adeptів – польських вчених К. Гломбієвського, К. Мігоня, радянських книгознавців І. Баренбаума, А. Барсука, А. Беловіцької, В. Ляхова, О. Гречихіна та ін., – так званий функціональний підхід.

Оригінальною й далекоглядною (як показав час) книгознавчою концепцією виявилася функціональна модель книги В. Ляхова, побудована на глибокому розумінні її передусім як комунікативного явища. Основним критерієм ефективності книжкового видання, на думку вченого, є не стільки його естетична довершеність, скільки функціональність, здатність виконувати покладені завдання щодо задоволення потреб різних груп читачів. За два десятиліття до «ери цифри» В. Ляхов передбачив сучасну ситуацію змагальності між традиційною книжковою та електронною комунікаціями: «Для збереження книги необхідний її розвиток... сьогоднішня (йдеться про 1970-ті рр.!) – *Е. О.*) розмова про життєздатність книги – це, по суті, розмова про її комунікативні можливості за сучасних та майбутніх умов, до яких книга повинна вміти прилаштовуватися» [7, с. 7]. Саме в особливій функціональній природі слід шукати ті властивості книги, які вигідно відрізняють її від інших засобів масових комунікацій.

З урахуванням теоретичних постулатів функціонально-комунікативної філології, у розвиток ідей О. Потебні, Л. Булаховського, М. Пилинського Р. Іванченком та М. Феллером була заснована свого часу українська школа літературного редагування. Її ідеї розвиваються в сучасних працях з теорії і практики редагування, а також у суміжних з нею науково-практичних дисциплінах. Основні засади сучасної теорії масової комунікації і масовоінформаційної діяльності детально описані в працях Г. Почепцова, В. Різуна, О. Холода та ін.

Як соціальне явище, що у контексті медіапростору є формою існування, руху, розвитку інформації в суспільстві, розглядає сьогодні книгу відома російська вчена А. Беловіцька: «Сутність книги як об'єктивного явища соціальної дійсності полягає в тому, що вона є однією з форм способу перетворення, організації твору індивідуальної свідомості у твір суспільної свідомості, тобто є однією з форм соціальної комунікації» [3, с. 223]. На приналежність книги до системи соціальної інформаційної комунікації вказує й український книгознавець Г. Швецова–Водка, вважаючи однією із сутнісних функцій книги «соціально-комунікаційно-інформаційну» [11, с. 296].

Розбудові соціокомунікативного підходу до вивчення книги на сучасному етапі присвячено згадувані праці В. Маркової, яка, узагальнюючи погляди

попередників, опираючись на світовий досвід, описує теорію книжкової комунікації, згідно з якою книга виступає складноструктурованою підсистемою соціальних комунікацій, здатною селекціонувати інформацію за ціннісними ознаками. Порівняння книжкової комунікації з іншими сучасними комунікативними моделями увиразнює її унікальність та основні переваги: тисячолітній пріоритет щодо трансляції суспільно значущих цінностей, «людиноорозмірність» книги, її довготривалий життєвий цикл, сформованість професійної інфраструктури та правових засад взаємин між її суб'єктами, усталеність технологій продукування тощо. Однак, як слушно зауважує дослідниця, для виявлення специфічних ознак книги як комунікативної моделі, тих, що вирізняють книжкову комунікацію з-поміж інших видів, потрібні суто книгознавчі підходи та дослідницькі концепції.

Однією з таких – найактивніше сьогодні обговорюваних – є концепція «книжкової культури», що опирається на ідею нерозривного зв'язку між культурним потенціалом суспільства, культурою, книжковою культурою і книгою» і розглядає книгу на конкретному соціокультурному тлі. «Протягом останніх років дослідження з проблем книжкової культури отримують дедалі більший розвиток («книжкова культура» навіть почала «втручатися» у перебіг дискусії про склад дисциплін книгознавчого циклу і предмет книгознавства, а також «претендувати» на статус самостійного наукового напрямку, причому на стику кількох наук)» [6, с.13].

Відомий польський бібліолог К. Мігонь вважає, що книжкову культуру необхідно розглядати як найновішу дослідницьку парадигму сучасної науки про книгу. «Поняття «книжкова культура» охоплює усі матеріальні й духовні аспекти книги та світу книг, вона дозволяє описати з точки зору людської культури книгу та її складові, а також пояснити зібрання книг (такі, як видавничий репертуар, книготорговельний асортимент, бібліотечна колекція, список книжок для читання, навіть книжковий універсум); дає можливість поглиблено досліджувати та оцінювати книжкові традиції і спадщину, універсалізм та поліфункціональність книги», – обґрунтовує свою точку зору вчений [9, с. 49]. Поняття «книжкова культура» він підносить до однієї з найважливіших категорій сучасного книгознавства.

Порівнюючи сучасну культурологічну концепцію з панівними на різних етапах розвитку бібліології концепціями та методологічними напрямками, К. Мігонь вважає її найдосконалішою, здатною розширювати горизонти як самої бібліології, так і її об'єкта – «від 'ancient manuscript roots' до 'computer-age books'» [11, с. 55], відтак – вивчати «світ книг» цілісно та системно. На його переконання, нова дослідницька парадигма здатна вивести сучасне книгознавство на якісно новий рівень.

Ми цілком поділяємо думку вченого, адже і справді – культурологічна перспектива дає нам можливість трактувати книгу не лише як інструмент

фіксації текстів, як витвір матеріальної, технічної та духовної культури, визначений писемними матеріалами, інструментами, друкарськими, оздоблювальними і палітурними технологіями конкретної епохи і середовища, а також характером суспільної затребуваності, а й як засіб соціальної комунікації.

Підводячи підсумок, зазначимо, що соціокомунікативний підхід до вивчення феномену книги має унікальний синергетичний ефект, адже передбачає синтез методологічного арсеналу дисциплін книгознавчого циклу, а також інструментарію суміжних наукових дисциплін – літературознавства, наукознавства, психології, соціології, інформатики, культурології тощо, з опертям при цьому на головні засади, категоріальний апарат і закони метатеорії соціальної комунікації.

Завдяки цьому соціокомунікативний підхід уможливорює системний аналіз феномену книги: як внутрішньосистемного утворення; як складової системи соціально-інформаційної комунікації, в якій взаємодія компонентів зумовлює появу нових інтегративних рис, не властивих окремим компонентам; як складової соціального середовища, що, своєю чергою, формується з економічної, політичної, культурної та інших систем.

1. Антоник О. Книгознавство як системне знання про книгу і книжкову справу: ринкові можливості / О. Антоник // Книгобачення. – Режим доступу: <http://knyhobachennia.com> (дата звернення: 23.10.2014). — Назва з екрана. 2. Баренбаум И. Книговедение в системе наук / И. Баренбаум // Книга: Исслед. и материалы. – М.: Книга, 1985. – сб. 50. – С.82–83. 3. Беловицкая А. Книговедение. Общее книговедение: учеб. / А. Беловицкая; Моск. гос. ун-т печати. – М.: МГУП, 2007. – 393 с. 4. Ермолаева М. Наука о книге: современное состояние и перспективы развития (по материалам XII Междунар. науч. конф. по проблемам книговедения «Наука о книге. Традиции и инновации» / М. Ермолаева // Книга: исслед. и материалы. – М.: Наука, 2009. – сб. 91 (I–II). – С. 50–63. 5. Ковальчук Г. Розвиток теорії книгознавства на сучасному етапі (огляд матеріалів XII Міжнар. наук. конф. з проблем книгознавства (Москва, 28–30 квітня 2009 р.)) / Г. Ковальчук // Бібліотечний вісник. – 2009. – № 5. – С. 44–53. 6. Ленский Б. Книговедение и книжная культура: 50 лет сб. «Книга: исследования и материалы / Б. Ленский, В. Васильев // Книга: исслед. и материалы. – М.: Наука, 2009. – сб. 90 (I–II). – С. 5–23. 7. Ляхов В. Очерки теории искусства книги / В. Ляхов. – М.: Книга, 1971. – 254 с. 8. Маркова В. Книга в социально-коммуникативном пространстве: минуле, сучасне, майбутнє: моногр. / В. Маркова. – Х.: ХДАК, 2010. – 252 с. 9. Мигонь К. Парадигмы науки о книге двести лет тому назад и сегодня / К. Мигонь // Кнуготуга. – 2010. – № 54. – С.44–53. 10. Соколов А. Метатеория социальной коммуникации / А. Соколов. – СПб.: Рос. нац. б-ка, 2001. – 352 с. 11. Швецова-Водка Г. Общая теория документа и книги: учеб.пособие / Г. Швецова-Водка. – М.: Рыбари; К.: Знання, 2009. – 487 с. 12. Migon K. Bibliologia – nauka o kulturze ksiazki / K. Migon // Nauka. – 2005. – № 2. – С.49–57.

СОЦИОКОММУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД В СОВРЕМЕННЫХ КНИГООРИЕНТИРОВАННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

С учетом необходимости обновления теоретико-методологических подходов к изучению феномена книги обосновано перспективность использования социоконму-

никативного підходу. Описано такие его возможности, как интердисциплинарный синергетический характер, всесторонний характер анализа книжной коммуникации во взаимодействии с другими современными социальными коммуникациями.

SOCIO-COMMUNICATIVE APPROACH IN CONTEMPORARY BOOK ORIENTED RESEARCH

The prospects of using socio communicative theory in research of the phenomenon “book” is substantiated given the need to upgrade of the theoretical and methodological approaches in this sphere. The article describes its following features: interdisciplinarity, the synergistic nature, comprehensive character of analysis of the book communication in collaboration with other modern social communications.

Стаття надійшла 03.12.2014